

КВАЛІФІКАЦІЯ МОНОПОЛЬНОГО СТАНОВИЩА НА РИНКАХ ТА ПІДСТАВИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ НИМ

Швидка Тетяна Ігорівна,

канд. юрид. наук,

асистент кафедри господарського права,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: Raketa7770@gmail.com

ORCID 0000-0002-6152-2705

Розглянуто теоретичні й практичні питання визначення монопольного становища суб'єктів господарювання та застосування відповідальності до правопорушників за зловживання ним. Основним спрямуванням конкурентної політики є оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, недопущення монополізму та олігархізму в ринковому середовищі. Реалізація конкурентної політики потребує чіткого закріплення на законодавчому рівні, в тому числі й конституційному, гарантій і принципів забезпечення конкурентного середовища та механізмів боротьби з монополізованими ринками.

Ключові слова: економічна конкуренція; правовий захист економічної конкуренції; монопольне становище; монополізм; домінування; зловживання монопольним становищем; відповідальність; склад правопорушення.

Постановка проблеми. Рівень монополізованих ринків та секторів економіки в Україні залишається вкрай високим. Але справжнім лихом є велика кількість зловживань з боку монопольних утворень. Для подолання рівня монополізованості та забезпечення функціонування нормального ринкового середовища на основі чесних методів конкурентної боротьби вкрай необхідним завданням для Антимонопольного комітету є впровадження дієвих методів і механізмів притягнення до відповідальності за конкурентні правопорушення, зокрема за зловживання монопольним становищем. Крім того, необхідним і актуальним є перегляд діючої Методики та впровадження ефективних механізмів визначення монопольного положення.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичну основу даного дослідження склали наукові праці економістів і правників, зокрема таких учених, як З. М. Борисенко [1], Д. В. Задихайло [2], В. Магас [3], І. Рудяга [11]

К. О. Стадник [13], Т. Г. Удалов [14] та ін.

Мета статті полягає в дослідженні механізмів застосування відповідальності за зловживання монопольним становищем.

Виклад основного матеріалу. Антимонопольна політика держави спрямована на забезпечення нормального конкурентного середовища на основі чесних методів конкурентної боротьби та недопущення зловживань з боку монополістичних утворень. У всьому світі проблема боротьби з монополізацією ринків і попередження створення монопольних формувань є вкрай актуальною, як і застосування дієвих механізмів притягнення до відповідальності за конкурентні правопорушення. Водночас для притягнення до будь-якої відповідальності та застосування певних санкцій мають бути чітко встановлені підстави та визначений склад правопорушення.

Це стає можливим лише за умови застосування чітких механізмів конкурентної політики держави та розроблення і запровадження дієвих методів конкурентної боротьби й закріплення їх на законодавчому рівні. Важливим завданням АМКУ є не просто боротьба із зловживаннями з боку монополістів та застосування до них санкцій, а регулювання, захист і стимулювання конкурентного середовища. Важливим є також збалансування каральної й превентивної функцій з боку АМКУ як налагоджене поєднання принципів заборони і контролю.

Антимонопольне законодавство різних країн характеризується власними правилами та спрямуванням, а також особливостями реалізації антимонопольної політики. Так, метою американської моделі є боротьба з монополіями, тоді як європейська модель спрямована на боротьбу із зловживаннями з боку монопольних утворень. У свою чергу українська модель конкурентного права більш тяжіє до європейської. Наприклад, за українським законодавством не заборонено займати монопольне становище на ринку, а правопорушенням визнається лише зловживання монопольним становищем, за що Законом України «Про захист економічної конкуренції» [6] (далі – Закон) передбачено відповідальність у вигляді накладення штрафу [10].

Але для притягнення суб'єкта господарювання за зловживання монопольним становищем необхідно довести факт займання цим суб'єктом монопольного (домінуючого) положення. Процес визначення монопольного становища передбачає здійснення поетапної спеціальної процедури, після проведення якої робиться висновок про наявність чи відсутність монопольного (домінуючого) підприємства на ринку. Даний процес визначений у спеціальному нормативно-правовому акті – Методиці визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку від 05.03.2002 р. № 49-р [4]. Як зазначає З. М. Борисенко, довести факт зловживання монопольним становищем на ринках, які не перебувають у стані природної монополії, практично неможливо через багатоетапність дослідження та необхідність урахування при цьому великої кількості різнопланових факторів [1, с. 25, 30].

Одним з етапів визначення монопольного становища є окреслення товарних меж ринку, що відбувається шляхом формування групи взаємозамінних товарів і передбачає можливість споживача легко перейти за звичайних умов від споживання одного товару до іншого. Методика надає перелік ознак, за якими товари вважаються взаємозамінними, зокрема: подібність призначення споживчих властивостей, умов використання, фізичних і технічних властивостей тощо. Важливою ознакою є також відсутність значної різниці в цінах, що становить 5 % [4]. Але споживачі можуть мати різні вимоги до товару, особливостей його використання та ін. Законодавством передбачений уніфікований підхід до визначення й окреслення товарних меж ринку. Але, на жаль, для правильного визначення товарних меж необхідно передбачати сегментацію споживача та диференційовано підходити при визначенні взаємозамінних товарів, особливо коли йдеться про малозабезпечені верстви населення або людей, котрі мають потребу, скажімо, у певних ліках чи продуктах з відповідними інгредієнтами або ж без них з огляду на їх непереносимість (лактоза, глютен, цукор та ін.). Наприклад, хворі на цукровий діабет мають щоденно споживати інсулін, а держава, у свою чергу, повинна

забезпечити їх цими ліками. Але така ситуація не завжди має місце, тому люди вимушені купувати ліки самостійно. У цих умовах інсулін вітчизняного виробника має нижчу ціну, ніж аналогічні імпортні препарати, які також присутні на ринку, але є значно дорожче. Тому говорити про взаємозамінність немає сенсу. В цьому випадку вітчизняний виробник є абсолютним монополістом з точки зору цінового критерію.

Поряд з описом товарного ринку, важливо правильно й раціонально визначити територіальний ринок, яким може бути територія країни, області, міста, частини міста, району тощо. У кожному конкретному випадку територіальний ринок визначається індивідуально, з урахуванням певних особливостей. Суб'єкти господарювання можуть займати незначну частку на світовому або національному ринку, тим не менш бути абсолютними монополістами в межах локального ринку.

Необхідно зазначити, що існують сфери, де наявність конкуренції є нерентабельною і діяльність одного підприємства є більш економічно вигідною для національної економіки. Маються на увазі сфери, де діють суб'єкти природних монополій, що потребують спеціального механізму регулювання та контролю. Специфічне регулювання суб'єктів природних монополій і суміжних ринків передбачено у Законі України «Про природні монополії» [9], де ст. 4 визначено, що державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій здійснюється національними комісіями регулювання природних монополій. Регуляторами у сфері природних монополій є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, та Національна комісія, яка здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації [7–8]. Водночас національних комісій, що здійснюють державне регулювання у сфері транспорту, створено не було. З огляду на це І. Рудяга наголошує на необхідності створення такої спеціальної національної комісії [11, с. 100], оскільки вона могла б забезпечувати виконання положень економічної й транспортної політики держави, що у свою чергу трансформується в засоби її господарсько-правової політики. Як зазначає

Д. В. Задихайло, це є необхідною умовою ефективності модернізації відносин господарювання, а відтак і ефективності функціонування національної економіки [2, с. 30].

Попри те, що сфери, де діють суб'єкти природних монополій, не передбачають наявності конкуренції і мають специфічний механізм регулювання та контролю, це не дає їм права зловживати своїм (хоч і «законним») монопольним положенням. У той же час процедура притягнення до адміністративної відповідальності суб'єктів природних монополій також потребує вдосконалення.

Як уже зазначалося, головним завданням АМКУ є не просто боротьба із зловживаннями з боку монополістів та застосування до них санкцій, а й регулювання, захист і стимулювання конкуренції [14]. При цьому важливе збалансування каральної й превентивної функцій АМКУ, як і налагоджене поєднання принципів заборони і контролю. Водночас, зазначає В. Магас, потрібно зрозуміти, що АМКУ не в змозі самостійно вирішити питання демонополізації ринків без здійснення системної економічної політики, спрямованої на усунення причин, що сприяють монополізації [3, с. 58]. Важливим моментом у діяльності АМКУ є налагодження системи співпраці з іншими державними органами та антимонопольними органами інших держав.

Актуальність вдосконалення системи боротьби з монополізованими ринками і механізму притягнення до відповідальності за порушення конкурентного законодавства є очевидною. Монополізація ринків і галузей економіки погіршує стан вільної конкуренції і заважає розвитку конкурентного середовища, обмежуючи права деяких суб'єктів господарювання.

Сьогодні монополізовано ринки металургійної промисловості, хімічної, сфери електроенергетики, послуг авіап перевезень тощо. Спостерігається олігополізація ринків мобільного зв'язку, телекомунікацій, соняшникової олії, цукру, курятини, кондитерських виробів, нафтопродуктів та ін. Це створює бар'єри виходу на ринок нових суб'єктів та шкодить подальшому розвитку конкуренції. Монополізація певних секторів економіки може призвести до

погіршення якості продукції або певних негативних явищ як для споживачів, так і для суб'єктів господарювання. З огляду на це К. Стадник пропонує встановити певні обмеження щодо надання дозволів на концентрацію в секторах, які мають тенденцію до монополізації [15, с. 8].

Будь-яке правопорушення характеризується посяганням на певний об'єкт і передбачає завдання йому шкоди. Для правильної кваліфікації правопорушення та визначення підстави для притягнення до відповідальності необхідно встановити його склад, що являє собою об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону. Відповідно до теорії права об'єкт правопорушення – це суспільні відносини, на які посягає правопорушення. У даному випадку шкода заподіюється суспільним відносинам, які складаються у сфері господарської діяльності на основі ринкових відносин й охороняються державою в інтересах усього суспільства. Так, Т. Удалов визначає об'єкт конкурентних правопорушень суспільно-економічні відносини, що виникають при функціонуванні осіб на ринку [14]. У даному випадку об'єкт родовий – суспільно-економічні відносини у сфері захисту економічної конкуренції, захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання і споживачів.

Об'єктивна сторона будь-якого правопорушення – це зовнішній акт, що полягає в посяганні на об'єкт, який охороняється нормами права, завдає йому шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди. Вона складається з діяння, суспільно небезпечних наслідків і причинно-наслідкового зв'язку [12]. Об'єктивною стороною, згідно зі ст. 13 Закону, є дія або бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне становище, що призвело або може призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших учасників ринку або споживачів [6]. З дефініції даної статті випливає, що настання наслідків і встановлення причинно-наслідкового зв'язку не є обов'язковою ознакою для притягнення до відповідальності, а отже дане правопорушення може мати як формальний, так і матеріальний склад. Довести факт настання або не настання наслідків саме від

зловживання монопольним становищем дуже важко, так само як і встановити точний предмет і об'єкт, якому було завдано збитків. Необхідно зазначити, що незаконні дії завдають руйнівні впливи на одну з важливих сфер суспільного життя – господарську і порушують суб'єктивні права суб'єктів господарювання та споживачів. Обов'язковою ознакою суб'єкта даного правопорушення є займання ним монопольного (домінуючого) положення на ринку.

Законом визначено поняття «монопольне становище суб'єкта господарювання» як таке, що дозволяє йому визначати умови обороту товарів на ринку. Це може бути одиничний або груповий суб'єкт, але при цьому обов'язковою ознакою є відсутність у нього конкурентів на ринку, або він не повинен зазнавати значної конкуренції внаслідок обмеженого доступу інших суб'єктів на ринок, тобто внаслідок певних бар'єрів, створених даним суб'єктом господарювання. Законом передбачено відсоткові долі суб'єкта господарювання на ринку – для одиничного суб'єкта – це 35 % і більше, для двох-трьох суб'єктів господарювання – 50 % і більше, для трьох-чотирьох – 70 % і більше [6]. Але у будь-якому разі, навіть якщо відсоткові частки мають і менші показники, суб'єкт повинен довести, що він не зазнає значної конкуренції. Поняття «значна конкуренція» законом не визначено, що дозволяє трактувати його на свій розсуд.

Отже, виділивши основні складові даного правопорушення, можна дійти висновку, що притягнення справжніх монополістів до відповідальності – вкрай важке завдання для АМКУ. Для кваліфікації даного правопорушення як зловживання монопольним становищем передусе важливий етап – визначення монопольного становища суб'єкта господарювання, і тільки потім постає питання застосування відповідальності за зловживання.

Законом передбачено два види відповідальності – штраф і примусовий поділ суб'єкта господарювання. Штраф передбачений у розмірі до 10 % доходу за рік [6], а отже визначено лише крайню межу, що дає можливість АМКУ призначати різні суми штрафу за однакові правопорушення. На нашу думку, при визначенні розміру суми штрафу обов'язково мають бути враховані

наслідки, завдані певним об'єктам, і від цього повинна залежати сума штрафу.

Законом також передбачено примусовий поділ суб'єкта господарювання, який зловживає монопольним становищем, як вид відповідальності за дане правопорушення. Але детально визначеної процедури проведення примусового поділу не зазначено. Процедура здійснення примусового поділу визначена вкрай поверхнево, тому можна стверджувати про відсутність прецедентів застосування примусового поділу до суб'єктів-монополістів, принаймні користуючись інформацією з публічних джерел.

Законом визначено також випадки, коли примусовий поділ не застосовується, зокрема у разі неможливості відокремлення підприємств, структурних підрозділів чи структурних одиниць, наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, та інші випадки, які охарактеризовано дуже поверхнево, що дає можливість вказувати на наявність даних обставин і неможливість застосування до суб'єкта даного виду відповідальності. По-перше, проведення процедури примусового поділу фактично лежить на самому монополісті та дає йому можливість здійснення його на власний розсуд. По-друге, бракує часу на проведення цієї процедури. Фактично Законом передбачено проведення примусового поділу у строк до 6 місяців.

Висновки.

1. Сьогодні існує проблема високої монополізації ринків як в межах національної економіки, так і з точки зору глобальної економіки. Завданнями антимонопольних органів є, зокрема, контроль за концентрацією та недопущення зловживань з боку монопольних утворень. Але, на жаль, нинішній стан вітчизняної економіки дає можливість стверджувати про необхідність перегляду механізму боротьби з монопольними правопорушеннями та застосування більш дієвих методів.

2. Для притягнення суб'єкта господарювання за такий вид правопорушення, як зловживання монопольним становищем, необхідно довести факт займання їм монопольного становища на ринку. Таку процедуру передбачено у спеціальному документі – Методиці визначення монопольного

(домінуючого) становища суб'єктів господарювання, затвердженою АМКУ у 2002 р. Теоретичні й практичні аспекти визначення монопольного становища, передбачені діючою Методикою, зокрема механізм окреслення ринку, визначення його товарних і територіальних меж та всі супутні процедури потребують модернізації та орієнтацію на диференційований підхід залежно від різних критеріїв. Не можна застосовувати уніфіковані критерії для всіх ринків та всіх видів суб'єктів господарювання. Це надає можливість уникнути багатьом суб'єктам-монополістам відповідальності завдяки неоднозначності трактовки законодавчих норм.

3. Закон має багато оціночних понять, таких як значна конкуренція, недопущення, усунення та обмеження конкуренції, суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання та ін., що дозволяє трактувати ці поняття на свій розсуд як суб'єктам господарювання, так і АМКУ. Отже, уточнення даних понять надасть можливість уникнути неоднозначного трактування даних понять.

4. Вчинення такого правопорушення, як зловживання монопольним становищем, передбачає два види відповідальності: штраф та примусовий поділ. Але точного механізму застосування даних видів відповідальності немає. Необхідним вбачається розроблення спеціальної Методики розрахунку штрафів за конкурентні правопорушення з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних сторін даного правопорушення, крім того, на розмір штрафу обов'язково повинні впливати наслідки. Водночас процедура примусового поділу потребує деталізації та закріплення чіткого алгоритму її застосування.

Список літератури:

1. Борисенко З. М. Конкурентна політика держави як фактор розвитку економіки України. Київ : Таксон, 2004. 322 с.
2. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія. Харків : Юрайт, 2012. 456 с.
3. Магас В. Конкуренція – головна мета економічної політики. *Стратегія реалізації конкурентної політики України в контексті євроінтеграційних викликів* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 квіт. 2017 р.). Київ : КНУБА, 2017. С. 57–60.
4. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання : затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 05. 03.2002 р. № 49-р. *Офіційний вісник України*. 2002. № 14.

5. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472.
6. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12.
7. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг : Закон України від 22.09.2016 р. № 1540-VІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 51. Ст. 833.
8. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації : Указ Президента України. Положення від 23.11.2011 р. № 1067/2011. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067/2011/stru2#Stru> (дата звернення: 10.10.2018).
9. Про природні монополії : Закон України від 20.04. 2000 р. № 1682-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 30. Ст. 238.
10. Рішення Вищого Господарського Суду України від 25.11.2009 р. № 01-08/627. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_627600-09 (дата звернення: 10.10.2018).
11. Рудяга І. М. Господарсько-правове забезпечення функціонування залізничного транспорту України в умовах реформування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 196 с.
12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
13. Стадник К. О. Господарсько-правова політика в сфері законодавства про економічну концентрацію : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 22 с.
14. Удалов Т. Г. Конкурентне право : навч. посіб. Київ : Школа, 2004. 496 с.

References:

1. Borysenko, Z.M. (2004). Konkurentna polityka derzhavy yak faktor rozvytku ekonomiky Ukrainy. Kyiv: Takson [in Ukrainian].
2. Zadykhailo, D.V. (2012). Hospodarsko-pravove zabezpechennia ekonomichnoi polityky derzhavy. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
3. Mahas, V. (2017). Konkurentsiia – holovna meta ekonomichnoi polityky. *Stratehiia realizatsii konkurentnoi polityky Ukrainy v konteksti yevrointehratsiinykh vyklykiv: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 27 kvit. 2017 r.) – Strategy of Implementation of Ukraine's Competition Policy in the Context of European Integration Challenges: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (2017). Kyiv: KNUBA, 57–60 [in Ukrainian].
4. Metodyka vyznachennia monopolnogo (dominuiuchoho) stanovyscha subiektiv hospodariuvannia: zatv. rozporiadzhenniam Antymonopolnogo komitetu Ukrainy vid 05.03.2002 r. № 49-r. (2002). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 14 [in Ukrainian].
5. Pro Antymonopolnyi komitet Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 26.11.1993 r. № 3659-XII. (1993). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 50, art. 472.
6. Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii: Zakon Ukrainy vid 11.01.2001 r. № 2210-III. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 12.
7. Pro Natsionalnu komisiuu, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh: Zakon Ukrainy vid 22.09.2016 r. № 1540-VIII. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 51, art. 833.
8. Pro Natsionalnu komisiuu, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi zviazku ta informatyzatsii: Ukaz Prezydenta Ukrainy. Polozhennia vid 23.11.2011 r. № 1067/2011. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067/2011/stru2#Stru>.
9. Pro pryrodni monopolii: Zakon Ukrainy vid 20.04. 2000 r. № 1682-III. (2000). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, art. 238.
10. Rishennia Vyschoho Hospodarskoho Sudu Ukrainy vid 25.11.2009 r. № 01-08/627. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_627600-09.
11. Rudiaha, I.M. (2017). Hospodarsko-pravove zabezpechennia funktsionuvannia zaliznychnoho transportu Ukrainy v umovakh reformuvannia. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
12. Skakun, O.F. (2001). Teoriia derzhavy i prava. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
13. Stadnyk, K.O. (2016). Hospodarsko-pravova polityka v sferi zakonodavstva pro

ekonomichnu kontsentratsiiu. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

14. Udalov, T.H. (2004). *Konkurentne pravo.* Kyiv: Shkola [in Ukrainian].

Швидка Т. И. Квалификация монопольного положения на рынках и основания привлечения к ответственности за злоупотребление им.

Рассмотрены теоретические и практические вопросы определения монопольного положения субъектов хозяйствования и применения ответственности к правонарушителям за злоупотребление им. Основным направлением конкурентной политики является оптимальное согласование интересов субъектов хозяйствования и потребителей, недопущения монополизма и олигархизма в рыночной среде. Реализация конкурентной политики требует четкого закрепления на законодательном уровне, в том числе и конституционном, гарантий и принципов обеспечения конкурентной среды и механизмов борьбы с монополизированными рынками.

Ключевые слова: экономическая конкуренция; правовая защита экономической конкуренции; монопольное положение; монополизм; доминирование; злоупотребление монопольным положением; ответственность; состав правонарушения.

Shvydka T. I. Qualification of the monopoly status on the markets and the reasons for responsibility for the abuse of it.

The article is devoted to the consideration of theoretical and practical questions of determining the monopoly status of economic entities and the application of liability to offenders for the abuse of it. The main focus of competition policy is the optimal coordination of the interests of business entities and consumers is the prevention of monopoly and oligarchism in a market environment. For successful implementation of the competition policy, they should be clearly established at the legislative level, including constitutional guarantees, and the principles of ensuring a competitive environment and mechanisms for combating monopolized markets.

Keywords: economic competition; legal protection of economic competition; monopoly position, monopoly; dominance; abuse of a monopoly position; responsibility; composition of the offense.

Надійшла до редколегії 19.10.2018 р.